

ББК 87.6

Ю. П. Ємельянова

Севастопольська філія

Саратовського державного соціально-економічного університету

«СОЦІОКУЛЬТУРНА СИСТЕМА-ЛІДЕР»: РОЛЬ ТА ФУНКЦІЇ

Автор аналізує можливість моделювання соціогенетичних процесів.

© Ємельянова Ю. П., 2008

Системний підхід, що затвердився в сучасній науці, розглядає суспільство як складну систему, що самоорганізовується. Системний аналіз буття приводить до розуміння, що суспільство реальне і завжди конкретне середовище функціонування і розвитку культури. Суспільство і культура живуть за позаприродним, позабіологічним і позагенетичним законами, підкоряючись різним ритмам. *Суспільство існує за законом зміни одного стану іншим*, а культура – за *законом накопичення цінностей*, що дозволяє одночасно співіснувати створенням минулого і сучасності. Проте вони завжди активно взаємодіють: суспільство пропонує культурі певні вимоги для вирішення своїх соціальних проблем; культура, незалежно від того, якою мірою це усвідомлюється її суб'єктами, впливає на життя суспільства, спрямованість його змін. Суспільство і культура створюють соціокультурні світи, точніше, соціокультурні системи (СКС) – суспільства, залучені в тісну мережу контактів і взаємодій, які будують повний суперечностей, але єдиний людський світ. Внутрішні закономірності формування і розвитку СКС, їх функціонування у просторі та часі виглядає достатньо новим в суспільствознавстві, продуктивним предметом пізнання, що наближає до розуміння ще одного з багатьох алгоритмів розвитку людської історії. Рефлексія над змістовною стороною поняття «СКС» має незвичайно важливий сенс у світлі процесів глобалізації і пов'язаною з нею небезпекою втрати культурної «багатокольоровості» людських світів.

СКС можна назвати все планетарне людство. У даній статті йдеться про вузький сенс поняття «СКС»: *СКС як результат процесу історичного руху, тобто соціального, культурного, економічного і політичного освоєння етносом певної території (регіону) і становлення його (етносу) в процесі такого освоєння. Основні функції СКС – узагальнення, збереження і розвиток результатів подібного історичного процесу в його об'єктивній оригінальності (через відмінності клімату, географічного розташування, специфіки етногенезу, інваріантних рис психології, естетичної свідомості і багато чого іншого).*

Концепцію універсальної СКС розробляли Д. Уїслер, Дж. Мердок, Б. Маліновській та ін. Визначальними в ній були вектори, згідно з якими здійснюється діяльність людей. У цю систему входили: адаптація суспільства до природи; відтворення населення; спілкування; розмежування і розподіл соціальних ролей; загальноприйняті пізнавальні орієнтації і цілі; нормативне регулювання; регулювання емоційної сфери; контроль за девіантними формами поведінки.

Ці складові розглядалися авторами як функціональні умови, які необхідні для виживання будь-якого соціуму. Маючи на меті продовжити дослідження в цьому напрямі, вчені створили універсальну структуру СКС, яка враховує не тільки біологічні та психологічні константи людської природи, але набагато більший спектр інших чинників: сферу матеріального виробництва; сферу відтворення населення; поведінкові компоненти та інші.

Опис моделі СКС – це спроба репрезентувати людський культурний і соціальний досвід. Соціокультурні універсалиї, рівно як біологічні і психологічні, дають можливість порівнювати культури в термінах, які не є етноцентричними, а також фіксувати те загальне, що міститься в основі різноманіття людського співтовариства.

Поняття «СКС» виглядає особливо продуктивним в межах соціокультурного підходу, що набув поширення на рубежі ХХ–ХХІ ст. і що обґрунтовує програмову роль культури в житті людського суспільства. В межах цього підходу стверджується, що культура зберігає систему традицій, звичаїв, цінностей, зразків діяльності, розпоряджень і т. ін. у вигляді надбіологічних соціальних програм, в яких світоглядні універсалії культури служать своєрідним геном соціального життя. Зміна програм обумовлює появу нових типів суспільства. Своєрідна мутація генного апарату суспільства виявляється як духовна революція, яка потім приймає форму соціальної революції [1]. У культурі визначаються параметри, *найбільш значущі для відтворення суспільної цілісності*; показники, що характеризують змугу людей відповідного суспільства забезпечувати свій особистий розвиток та відтворення [2, с. 38]. В межах СК підходу прийнята точка зору, згідно якої всяка СКС існує лише в тому випадку, якщо вона є суб'єктом специфічної культури – основи для відтворювальних програм. Співтовариство занурене в свою культуру, спирається на неї, змінює свою діяльність залежно від логіки динаміки своєї культури, всього багатства її внутрішніх динамічних суперечностей. СК теорія і методологія дослідження суспільства націлюють пізнання на перехід між соціальними відносинами і культурою, на їх взаємопроникнення. Наголошується, що звичайно нові культурні програми *випереджають старі соціокультурні відносини і конфліктують з ними*. СК підхід – це методологія аналізу, яка висуває роль цінностей (духовних) в соціальних змінах в першу чергу [3, с. 28].

Викладені принципи *дозволяють створити модель і описати різні співтовариства (територіальні, етнічні) як самодостатні СКС*, які складаються історично в результаті взаємодій індивідів і соціальних груп, і репрезентують мезорівень суспільства в цілому. Функції і структури СКС забезпечують задоволення суперечливих потреб, цінностей і інтересів суб'єктів діяльності, що входять в систему, а соціетальні процеси підтримують їх динамічний баланс. Структуру і динаміку СКС можна охарактеризувати параметрами соціокультурного балансу, тобто переважанням традиційних або інноваційних процесів. Цілісність СКС забезпечується сукупністю взаємододаткових функцій, соціетальних структур і процесів, а зміни відбуваються завдяки, перш за все, розвитку здібностей і потреб індивідів, сукупності якостей соціальних спільностей – суб'єктів системи, а також у випадках взаємодії СКС із зовнішніми полями і структурами [4, с. 6].

Така «ідеальна» СКС має високий «ступінь стійкості» по відношенню до зовнішніх дій завдяки якості суб'єктів системи, або у зв'язку з оптимальним співвідношенням структурної інформації і ентропії, що склалося, тобто свободи і порядку в системі. Досягнутий якісний стан дозволяє забезпечити СКС тривале історичне існування, за час якого СКС не втрачає найважливіших інваріантних структур і характеристик, тобто своєї матриці, а збагачує її.

Той ракурс розгляду проблем, що ми обираємо в даній статті, пов'язаний з теоретичним осмисленням соціокультурних процесів та їх моделюванням – це динаміка переходу СКС з одного стану в інший, що не залишилося поза увагою дослідників. Суспільна структура як складна система, неважаючи на достатню сталість, демонструє природній дрейф різної швидкості. «Природній дрейф існує тільки в тих напрямках, які можливі в кожному мить» [5, с. 97]. Такий підхід вимагає виділення, моделювання різних станів СКС в періоди транзиту й опис

їх характеристик. Ми припускаємо, що можна виділити, щонайменше, дві моделі: на початку транзиту система знаходиться у стані «СКС-проект» (у такій системі порушений соціокультурний баланс), а в кінці транзиту система може прийти в стан «СКС-лідер» (баланс відновлений, система ввійшла до оптимального режиму свого існування). Найбільшу зацікавленість має стан «СКС-лідер», і не тільки в теоретичному, але, перш за все, в практичному плані у зв'язку з тим, що на території Криму сьогодні співіснують декілька СКС, що знаходяться в стані транзиту. Перехід посилюється тим, що, як передбачається, весь сучасний світ також знаходиться в стані розтягнутого в часі та глобального за масштабом переростання суспільства традиційного типу в суспільство сучасного типу. *Метою статті є аналіз змісту терміну «СКС-лідер», що дозволяє визначити роль і функції такої системи безвідносно до реалій сучасної кримської історії. Завдання статті:* позначити причину порушення соціокультурного балансу і появи суперечності в розвитку соціальної і культурної програм СКС, що дає початок руху системи до нової системної якості – стану «СКС-лідер». Це зажадає аналізувати СКС в рамках принципів, що описують поведінку складних систем і положень соціокультурного підходу.

Можливо повніший опис теоретичної моделі «СКС-проект», що не входить в завдання, дає підставу лише коротко визначити зміст терміну як *план дій та систему впливу* на параметри існування СКС з метою переходу її в новий стан. Він дозволяє системі згодом зайняти провідні позиції в конкуренції СКС за володіння простором фізичним і смисловим.

Припускаємо, що план дій та система впливу можуть бути декларованими і недеklarованими. *Декларовані – «лежать на поверхні»:* це дії лідерів, груп, інститутів, у тому числі і держави. Механізм переходу системи в нову якість в цьому випадку – політична криза як найбільш помітна частина соціальних подій і відповідні зміни на трьох рівнях людського світу: особа, соціальна група, соціум. План дій по зміні умов життя зароджується на рівні особи, система дій опрацьовується і складається на рівні соціальних груп, перебудова відбувається на рівні соціальних інститутів як опорних структур і мереж соціального простору.

Недекларовані план і система дій – приховані, складаються в результаті процесу безперервного формування інтерсуб'єктивного знаково-смислового простору. Їх суть полягає в утворенні *нових смислових і функціональних зв'язків*, зовнішніх і внутрішніх логічних відносин суб'єктів соціокультурного процесу, що впливають на зміст і структуру основних кодів матриці культури СКС, – що збагачують або руйнують її. Основні коди мають шарувату будову – підкоди, які формуються в постійній динаміці власного розвитку культури. Підкоди розширюють *знаково-смисловий простір культури, приводячи до якісних змін цього простору:* вони не дублюють і не підміняють собою старі, а *надбудовуються над вже існуючими кодами*, використовуючи їх як основи. Це дозволяє розглядати коди як якусь соціокультурну основу, яка міститься в утворенні нових соціальних і культурних форм.

Формування інтерсуб'єктивного знаково-смислового соціокультурного простору є складним і тривалим процесом, розуміння якого вимагає різноманітних інтегральних досліджень. В наш час вже зрозуміло, що вектор розвитку культури направлено від знакової поведінки до символічної, зокрема до зміцнення ролі духовних цінностей. Духовність – це жива душа будь-якої культури. В

стані духовності культури СКС і потрібно шукати можливі сценарії транзити та його кінцеві форми [6].

Досвід вивчення складних систем показує, що нова якість, що виникає в системі та її поведінці, в порівнянні з складовими її елементами та їх поведінкою, як правило, *нематеріального, нефізичного* порядку. Ця нова якість є якийсь «позбавлений тіла» продукт взаємодії елементів. Враховуючи це, ми припускаємо, що при реалізації плану дій в рамках «СКС-проект» відбувається *поступове формування нової духовності як нової якості суспільної свідомості* (найважливішого елемента культурної матриці будь-якої СКС). Про якість «продукту» складної системи (суспільства) роздумував П. Сорокін. Він, підкреслюючи специфіку суспільства як складної системи, вказував, що «...суспільство, або колективна єдність, як сукупність взаємодіючих людей, відмінна від простої суми не взаємодіючих людей, існує. Як така реальність *sui generis* воно має ряд властивостей, явищ і процесів, яких немає і не може бути в сумі ізольованих індивідів. Але, всупереч реалізму, суспільство існує не «зовні» і «незалежно» від індивідів, а тільки як система взаємодіючих одиниць, без яких і поза якими воно не уявне й неможливе, як неможливим є всяке явище без всіх складових його елементів [7, с. 237–247].

Нематеріальним новим елементом, що створюється в особливій системі-суспільстві і що вносить дисбаланс у взаємодії соціальної і культурної програм розвитку СКС, ми вважаємо новий *стан суспільної свідомості, а саме зміну в домінуванні його складових*, про що може свідчити функціональний аналіз. Серед багатьох важливих функцій суспільної свідомості для нашого дослідження особливу зацікавленість представляє мотивуюча *функція*. Вона полягає в тому, що змінює існуючу соціоідентичність і спонукає суспільство до зміни в кожній з основних сфер його життєдіяльності. Мотивуюча функція суспільної свідомості підтримується механізмом дисфункції, через дію якого відбувається порушення в «центральної зоні» етнічної культури. Історики називають подальший стан всієї системи «смутою», його можна визначити як кризу *самоідентифікації*: люди шукають «образ себе», щоб вписати його в ту структуру буття, яка присутня в їх традиційній свідомості. У такий період існування СКС можливі декілька сценаріїв. При гіршому з них *смути підтримує порушену гармонію кодів матриці СКС*, структуротворні елементи етнічної картини миру втрачають свій сенс, і вся система виявляється на межі розпаду від випадкових і швидких трансформацій, не обґрунтованих ні структурно, ні адаптаційно. Система прагне до моноетнічності. При цьому посилюються настрої *традиціоналізму і етноцентризму*, зміцнюючи якнайдавніші підкоди матриці СКС. Ініціатором виступає етнічна інтелігенція, яка намагається закріпити традиційні духовні цінності в свідомості молоді, перш за все. В стані «СКС-проект» система може знаходитися достатньо тривалий час.

Зрозумілий рух у часі, часткове повернення до минулого, до культурних та історичних традицій є, можливо, необхідною умовою підтримки складної соціальної організації [8]. З позицій синергетики, яка вивчає динамічні складні системи, що самоорганізуються, спостерігаються процеси втрати ними певного порядку, якості організації й перетворення в деструктивний позапорядковий стан (хаос), – подальша доля СКС може бути неоднозначною. Пропонується, що з хаосу поступово проглянуть контури нової системи з якісно іншою організаці-

єю елементів, відбудеться перегрупування елементів в нові системні структури, трансформується вся система. Трансформація всієї системи, зокрема, її знищення фіксується нерідко як криза культури.

Нас цікавить інший сценарій, при якому *якість кодів матриці та відповідність їх вимогам середовища* є основою збереження системою позитивної соціоідентичності. Оновлена підкодами (новою якістю духовності), матриця дає імпульс розвитку своєї СКС, а також робить програмуючий вплив на розвиток інших СКС. Багатство й глибина історичного опрацювання змісту культурної матриці (знаково-смыслового ядра, що підтримує існування всього соціокультурного системного утворення) сприяють переходу системи до більш оптимального режиму. Зовнішні дії виглядають при такому розвитку сценарію транзиту як доречні, своєчасні, такі, що не вносять трагічних корективів в життя системи.

Формується оригінальний соціокультурний простір, освітлений характеристиками кодів матриці ведучої СКС-лідера певного регіону. «СКС-лідер», таким чином, – це така СКС, яка здатна завдяки якостям своєї матриці не тільки самовідтворювати себе в змінних умовах соціокультурного буття людини, але й визначати ритми і форми існування подібних утворень (СКС), можливо, на короткий історичний період і в межах певних територій. Проаналізувати джерело здатності матриці даного типу не тільки підтримувати стійке відтворення сформованої нею СКС, але й робити вплив на формування і функціонування інших СКС, підпорядковуючи ритми їх розвитку своєму ритму – це завдання іншої статті. Відзначимо лише, що відбір в розвитку суспільних систем і виділення ведучих, що лідирують, можливий при взаємодії внутрішніх (ведучих) і зовнішніх чинників. Стани «СКС-проект» і «СКС-лідер», як найважливіші підсумки транзиту суспільних систем, чергуються, про що свідчить історія всіх відомих СКС. Транзит СКС як всякий процес має історію, але не обов'язково еволюційний характер (не завжди кінцеві стадії процесу якісно відмінні від початкових стадій). Таким чином, можна стверджувати, що всі СКС мають історію, але лише деякі або одна приходять до якісного стану «СКС-лідер». *Основна функція такої СКС – створення механізму відновлення соціокультурного балансу* власної програми розвитку на новому рівні функціонування СКС відповідно до матричного проекту: рекреаційний проект, військовий або інший. Механізм складається завдяки безлічі чинників і зберігається при збігу внутрішніх потенцій розвитку даної СКС та дій середовища: розвитком інших СКС і світової СКС. *Додаткові функції, їх кількість і взаємозв'язок залежать від конкретних характеристик місця й часу здійснення системою транзиту до нового стану.*

Отже, причину суперечності соціальної і культурної програм розвитку СКС, що дає «перший поштовх» руху системи до нової системної якості, ми бачимо в зміні знаково-смыслового простору культури. Нова культурна якість, що виникає через зміни в системі суспільної свідомості, підводить СКС до нової програми розвитку (транзиту). Одним з підсумків транзиту може стати такий стан СКС, при якому вона стає провідним елементом в системі СКС регіону – більшого або меншого за розмірами. *Роль такої СКС – додання регіону оригінальної характеристики, що відрізняє його у всіх аспектах людського буття від інших просторових соціокультурних утворень.*

Розумове моделювання соціокультурних процесів виявляється не тільки найбільш перспективним у вивченні транзиту СКС, але й відповідним тенденціям, що спостерігаються у працях значних західних та вітчизняних теоретиків [9]. Аналі-

зуючи знаково-смыслову структуру кодів культури, а також конструюючи соціокультурну реальність, необхідно спиратися на існуючу в суспільстві живу традицію, норми, цінності, закони і т.ін. Пам'ятаючи про те, що соціокультурне сполучається з етнокультурним, важливо враховувати нашарування етнічних процесів над закономірностями історичними, соціальними, економічними. Зовнішній вираз етнокультурних особливостей при транзиті СКС різноманітно, як різноманітна культура різних народів. Етнокультурні особливості народів, що переживають ті або інші соціальні процеси, завжди в більшій або меншій мірі ці процеси коректують [10].

Бібліографічні посилання

1. Степин В.С. Теоретическое знание. М., 2000.
2. Ахиезер А.С. Философские основы социокультурной теории и методологии // Вопр. филос. 2000. №9. С. 29–45.
3. Кирдина С.Г. Социокультурный и институциональный подходы как основа позитивной социологии в России // Социс. 2002. № 12. С. 23–32.
4. Лапин Н.И. Социокультурный подход и социетально-функциональные структуры // Социс. 2000. № 7. С. 3–12.
5. Матурана У. Древо познания / У. Матурана, Ф. Варела. М., 2001.
6. Шинкаренко В.Д. Смысловая структура социокультурного пространства: Игра, ритуал и магия. М., 2005.
7. Сорокин П. А. Система социологии. Т. I.: Социальная аналитика. Ч. 1: Учение о строении простейшего (родового) социального явления. Пг., 1920.
8. Князева Е.Н. Антропный принцип в синергетике / Е. Н. Князева, С. П. Курдюмов // Вопр. филос. 1997. № 3. С. 62–79.
9. Танчер В. Современные социологические теории: проблемы определения и демаркации // Социология: теория, методы, маркетинг. 2006. № 2. С. 205–209.
10. Скворцов Н.Г. Этничность и трансформационные процессы // Этничность. Национальные отношения. Социальная практика: Сб. ст. С.Пб., 1995.

Надійшла до редколегії 17.03.08